

22. Там само. – С. 148–150.
23. Там само.
24. Там само. – С. 149.
25. Там само.
26. Там само.
27. Там само. – С. 150.
28. Там само. – С. 154.
29. Єфремов С. В суточках // Нова Рада. – 1917. – 3 травня. – С. 1.
30. Драгоманов М. Нарис Української соціалістичної програми. – К., 1918. – С. 3–6.
31. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе в 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С. 285.
32. Мироненко О.М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920-х рр. – К, 2002. – С. 29.
33. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – Т.1. – С. 533.

*Непорожня Г.
(м. Переяслав-Хмельницький)*

ОПОЗИЦІЙНІСТЬ УЧНІВ СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ ДО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На початку ХХ ст. учні середніх навчальних закладів України брали активну участь у боротьбі прогресивних сил суспільства проти державної системи Російської імперії. Дана проблема набуває особливого звучання в наш час, коли молодь починає включатись в суспільно-політичні процеси держави. Мета даного дослідження прослідкувати прояви опозиційності по відношенню до пануючого режиму в діях учнів середніх навчальних закладів, виявити кількість і характер діяльності таємних організацій учнів середніх світських навчальних закладів у 1900–1902 рр.

Питання про участь учнів середніх навчальних закладів України в опозиційному русі не було предметом спеціального наукового дослідження. Окремі дані про зародження перших гуртків самоосвіти серед шкільної молоді наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., її участі в перших діях РУП наведені у монографії В. Головченка [1]. Певний фактичний матеріал містить колективна праця В. Колесника, О. Рафальського, О. Тимошенка про національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини в 1900 – 1907 рр. [2]. Автори колективної монографії "Українське питання" в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)" частково торкались питання участі шкільної молоді у боротьбі за українізацію освіти [3].

Навчання у середніх навчальних закладах наприкінці ХІХ ст. суттєво відставало від потреб життя і не відповідало духовним запитам учнівської молоді та її батьків. Уряд бачив ці недоліки і в 1899 р. міністр народної освіти створив комісію для вироблення проекту удосконалення навчального процесу. Результати діяльності цих комісій були введені у навчально-виховний процес і виражались у зменшенні уваги до віджилих навчальних предметів: древніх мов, письмових літніх робіт, припинення викладання латинської мови у перших двох класах гімназій. З іншого боку це привело до посилення русифікаторської політики, що виявлялось насамперед у збільшенні годин на вивчення російської мови та введення елементарного курсу російської історії й природознавства [4]. Відповідні корективи були внесені і в навчальні плани.

Нововведення не зняли напруги серед учнівської молоді. Сильне її незадоволення викликали різноманітні обмеження особистих прав, які принижували людську гідність, у тому числі постійне стеження учителів за учнями під час навчання і після нього, заборони відвідувати театри і концерти, надмірні покарання, випитування про благонадійність своїх товаришів і т.п. Вже наприкінці XIX ст. учнівська молодь відверто виявляє незадоволення порядками, що панували у світських навчальних закладах, і рівнем отримуваних у них знань.

Найактивніша її частина приходиться до усвідомлення необхідності об'єднання своїх зусиль у боротьбі за кардинальні перетворення у середній школі. Епіцентром учнівського вільнодумства став Київ, де знаходилось багато навчальних закладів і де бурлило суспільне життя. У 1897, 1898 і 1900 роках у ньому відбулось три з'їзди гімназистів, які розглядали питання про створення "Всеросійського гімназичного союзу". Вироблений цими з'їздами статут визначив як структуру, так і характер діяльності "Всеросійського гімназичного союзу" [5]. У Києві почали створюватись окремі учнівські гуртки, діяльність яких носила таємний характер.

Одним з перших з'явився гурток учнівської молоді під керівництвом учня Третьої київської гімназії О.О. Яцунова. У 1898 р. О. Яцунов і його однокласник О. Радзівський почали видавати журнал "Первый шаг", а з 1899 р. – "Рассвет", значно розширивши його рамки і тематику. Співробітниками журналу були також учні сьомого класу цієї ж гімназії Л. Яцунов, М. Шнітцер, К. Сикстель, Б. Фоломін та інші [6].

12 березня 1900 р. поліція арештувала О. Яцунова та виявила таємну схованку, в якій гуртківці ховали свої матеріали, в тому числі й заборонену літературу.

На початку XX ст. у Києві з'явилась соціал-демократична група шкільної молоді на чолі з учнем П'ятаковим, яка координувала діяльність ряду гуртків старшокласників середніх навчальних закладів. Вони діяли таємно від властей і займались вивченням соціал-демократичної та іншої літератури.

У 1900 р. започатковується тенденція до створення єдиного керівного органу для всіх нелегальних гуртків учнівської молоді, який перебрав на себе функції по об'єднанню всіх подібних організацій у межах Російської імперії. Під час різдвяних канікул 1900 р. у Києві нелегально відбувся Третій всеросійський гімназичний з'їзд. На ньому були представники Київського гімназичного комітету, житомирської, прилуцької, елісаветградської, ревелської, петербурзької та польської організацій гімназистів [7]. На ньому гімназисти схвалили вироблений і надрукований Київським комітетом учнів середніх шкіл "Статут всеросійського гімназичного союзу". Згідно нього до союзу приймалися "всі організації, крім чисто економічних. Представниками організацій в союзі є союзні комітети, які обираються кожною організацією шляхом таємного голосування. Кожен член організації може переходити з відома СК в іншу організацію в межах союзу. З'їзди бувають обласні і всеросійські. Організації мають безумовно підкорятись рішенням з'їзду. Створюється союзна каса. Створюється (каса – Г.Н.) при кожному обласному відділенні. В касу відраховується 10 % від прибутків кожною організацією. Видається гімназичний журнал, створюється редакційна комісія. При редагуванні статей редакційна комісія користується необмеженою свободою дій" [8].

За своїм характером це була аполітична організація, яка ставила своїм головним завданням самоосвіту учнівської молоді. Ці завдання були викладені в листівці "Нашим товаришам" [9]. Передбачалось створення програмних і безпрограмних гуртків для

підвищення освітнього рівня гімназистів. Планувалась організація спільних кас, бібліотеки, скликання загальних зборів для вирішення найважливіших проблем діяльності гуртків, у тому числі й зв'язків з іншими подібними організаціями.

Такі гуртки користувались широкою популярністю серед учнівської молоді. Тільки в Києві ними було охоплено понад 800 учнів середніх навчальних закладів [10]. Члени гуртків збирались на таємні засідання, де обговорювали животрепетні політичні, соціально-економічні, національно-культурні проблеми. Існував керівний орган – рада громад, - який підтримував зв'язок з студентською громадою Києва і через неї з РУП. У 1901 р. учнівська громада стала фактично "рупівською партійною організацією середньошкільників" [11]. Окремі члени учнівської громади пізніше стали членами РУП і активно включились у політичну боротьбу. У 1901 р. сім'я Горовіч з Києва була добре відома місцевим жандармам своєю революційною діяльністю [12]. Її діти брали активну участь і учнівському підпільному русі.

Восени 1902 р. в Києві утворилась група соціал-демократів, яка ставила перед собою завдання вести революційну пропаганду серед учнів середніх навчальних закладів. Її члени почали організовувати з учнівської молоді різноманітні гуртки, які діяли під прикриттям ідей "саморозвитку і самовдосконалення". Для ведення організаційних справ група створила "Київський середньо-учбовий організаційний комітет".

Нелегальні організації учнівської молоді Києва мали вплив і на учнів середніх навчальних закладів губернії. Досить активним був суспільно-політичний рух учнівської молоді м. Житомира. На початку вересня 1899 р. у ньому утворилось два таємних гуртки з 12 гімназистів Другої гімназії. Раз в місяць відбувались загальні збори, де приймались нові члени і вирішувались найголовніші питання роботи учнівських організацій. На початку листопада 1899 р. був організований третій учнівський гурток. На кінець 1901 р. учнівська організація Житомира складалась з трьох гуртків.

Поступово діяльність учнівської організації виходила за межі самоосвіти і набувала політичного характеру. Це чітко виявилось у виданій і поширеній у навчальних класах листівці "Ученикам средних школ" за підписом "Союзный комитет учащихся г. Житомира". У ній гострій критиці піддався панівний лад держави і насамперед шкільна система, її бюрократизм, неможливість творчим учителям працювати в ній, придушення будь-якої свободи думки як в учнів, так і у вчителів, виховання готовності служити тому, хто більше заплатить. У листівці містився заклик до учнів об'єднуватись в гуртки і самотужки підвищувати свій культурно-освітній рівень, давались практичні поради по їх організації та самоосвіті гуртків [13]. Учнівська організація змушена була на один місяць припинити свою діяльність. Але в середині навчального року в Другій гімназії утворився новий таємний гурток з "восьмикласників", який висловив бажання увійти до складу учнівської організації. Але цьому перешкодили суперечки з приводу тактики діяльності організації [14].

Результатом цих суперечок стало вироблення документа, який визначав тактику житомирського гімназичного гуртка самоосвіти. Він складався з кількох пунктів і передбачав: "кожен член зобов'язувався зберігати таємницю та конспірацію, як перебуваючи в рядах організації, так і виходячи з неї. Якщо ж хтось порушував це, то мав відповідати сам, беручи всю вину на себе. З бажаним вступити в організацію старанно знайомитись, визначаючи його розумовий кругозір, моральні якості, умови життя, які б не заважали йому виконувати обов'язки члена гуртка. Кожен член мав щомісяця платити внески по 30 коп. Нові члени приймались на загальних зборах, після чого їм повідомлялись

імена бібліотекаря, касира, голови союзного комітету тощо. Головна мета організації – самоосвіта. Кожен член гуртка має слідкувати за моральним і розумовим вдосконаленням своїх товаришів по гімназії і пропагувати ідею самоосвіти. До організації приймаються і негімназисти за рекомендацією одного з членів організації. Негімназисти беруть участь в роботі гуртків, але не вхожі на загальні збори" [15]. Цей документ було складено 4 грудня 1901 р. Виступи житомирських гімназистів за свої права не припинялись.

Більш виражений політичний характер носила таємна діяльність учнів світських навчальних закладів м. Полтави. У 1900 р. до гуртка семінаристів входили і місцеві гімназисти. Гурток становив собою осередок РУП і мав тісні зв'язки з студентським рухом м. Харкова [16]. В ньому об'єднувались представники соціал-демократичного, національного і народницького напрямків, що не було чимось особливим у суспільно-політичному житті України на початку ХХ ст. Такий розмаїтий спектр учасників антиурядового руху був властивий насамперед початковому етапу діяльності української соціал-демократії, що досить чітко виявлялось на прикладі Харківської студентської і Полтавської семінарської громад [17].

Влітку 1900 р. під впливом полтавського осередку РУП у Лубнах утворився революційний гурток гімназистів і молодих урядовців. У наступному році він розгорнув революційну агітацію серед місцевих селян, яка зіграла певну роль у їх революціонуванні [18]. Активну нелегальну діяльність вели влітку 1901 р. полтавські гімназисти старших класів, що перебували під впливом РУП. Соціал-демократичний рух учнівської молоді та інтелігенції Полтави часто переплітався з національно-демократичним.

Соціал-демократичною пропагандою були охоплені учні Кременчуцького реального училища. Різкій критиці піддавались і порядки в середніх навчальних закладах та зміст навчання у них: "у середніх навчальних закладах от вже 30 років робляться обурливі експерименти над тисячами ні в чому не винних дітей для вияснення того, яким способом можна ґрунтовніше всього застрахувати молодь від засвоєння "шкідливих ідей", тобто, ідей політичної свободи" [19]. Зміст листівки мав досить мирний характер. Поряд з критикою уряду в галузі середньої освіти у ній фактично переважала ідея боротьби не проти державної системи Росії, а за академічні права учнівської молоді. Відсутність у ній національних сюжетів не відповідала інтересам українського народу.

У Харкові на рубежі ХІХ–ХХ ст. активним був суспільно-політичний рух студентської молоді, що мав значний вплив і на учнів середніх навчальних закладів. У окремих гімназіях і училищах на початку ХХ ст. існували учнівські гуртки і групи, що ставили перед собою суспільно-освітні та політичні цілі. У 1902 р. вони злились у "Харківський союз учнів", який одним з головних завдань ставив виховання з своїх членів стійких "борців за ідеї соціалізму", як повідомляла про цю подію газета "Искра" [20]. Переважний вплив на учнівську спільку мали місцеві рупівські організації.

Наприкінці 90-х років ХІХ ст. серед учнів середніх навчальних закладів Ніжина виникло два таємних гуртків, учасники яких займались самоосвітою і читанням заборонених шкільними правилами книг. Активну участь у їх роботі брали П. Канівець і М. Ткаченко. Пізніше члени цих гуртків встановили зв'язки з РУП і в 1901 р. поширювали її видання "Дядько Дмитро" і "Селянин" [21].

Суспільно-політичний рух захопив учнів світських навчальних закладів і Півдня України. Значні виступи відбулись у 1900 р. в Новобузькій учительській семінарії Одеського

учбового округу, організовані гуртківцями. Вони спрямовувались як проти консервативних внутрішніх правил поведінки учнів, так і антинародної урядової політики в галузі освіти.

Суспільно-політичною діяльністю займалися учні світських середніх закладів і Правобережної України. Учні Уманського училища садівництва читали різну нелегальну літературу і протестували проти грубого ставлення до них окремих викладачів. У січні 1902 р. вони поставили перед директором училища вимогу про звільнення таких вчителів, загрожуючи у випадку їх невиконання загальним страйком. У відповідь директор пригрозив звільненням з училища кращих учнів, що певним чином, вгамувало незадоволених. При розгляді цієї події повітовий "справник" вияснив, що в деякого з учнів були закордонні видання "злочинного змісту", які передавались з рук у руки [22]. За зв'язки з неблагонадійними особами у листопаді 1902 р. була виключена з Вінницької гімназії учениця сьомого класу Т. Понизовська [23].

У цілому, протягом 1900 – 1902 рр. посилюється невдоволення учнівської молоді змістом навчання і порядками в світських середніх навчальних закладах. Протягом цього періоду в Україні діяла значна кількість гуртків і груп учнів середніх навчальних закладів. Існувала тенденція до їх об'єднання в одну нелегальну організацію. Значна частина учнівських гуртків і груп пропагувала ідеї РУП, поступово все більше схиляючись до позицій соціал-демократизму. Спроби Міністерства освіти і силових структур царської Росії придушити учнівський рух виявились безуспішними. Організована боротьба учнів світських середніх навчальних закладах все більше поєднувалась з політичними вимогами, які ставились у програмах насамперед РУП і РСДРП, а також соціалістів-революціонерів.

Використана література:

1. Головченко В. Від "Самостійної України" до Союзу визволення України. Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. – Харків, 1996.
2. Колесник В.Ф., Рафальський О.О., Тимошенко О.П. Шляхом національного відродження. Національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини 1900 – 1907 рр. – К., 1998.
3. "Українське питання" в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Колективна монографія в трьох частинах. – Ч. 2. – К., 1999.
4. Лещенко М.Н. Українське село в революції 1905 – 1907 рр. – К., 1977. – С. 40, 50-57.
5. Титлинов Б.В. Молодежь и революция. – М., 1924. – С. 132-134.
6. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України). – Оп. 1. – Ф. 707. – Спр. 8. – Арк. 1.
7. Константинов Н.А. Очерк истории средней школы. Гимназии и реальные училища с конца ХІХ в. до Февральской революции 1917 г. – М., 1956. – С. 62.
8. ЦДІА України. – Ф. 707. – Оп. 227. – Спр. 8. – Арк. 4-5.
9. Колесник В.Ф., Рафальський О.О., Тимошенко О.П. Вказ. праця. – С. 63.
10. Константинов Н.А. Указ. соч. – С. 64.
11. "Українське питання" в Російській імперії... – С. 258.
12. ЦДІА України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 899. – Арк. 62.
13. Там само. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 72. – Арк. 63.
14. Там само. – Ф. 816. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 124 зв.
15. Там само. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 679. – Ч. ІІІ. – Арк. 554.
16. Колесник В.Ф., Рафальський О.О., Тимошенко О.П. Вказ. праця. – С. 36-37.
17. Головченко В. Вказ. праця. – С. 16.
18. Там само. – С. 21.
19. ЦДІА України. – Ф. 707. – Оп. 262. – Спр. 6. – Арк. 5.
20. Искра. 1903. – 15 января.
21. Головченко В. Вказ. праця. – С. 73.
22. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 852. – Спр.3. – Арк. 8.
23. Державний архів Вінницької області. – Ф. 15. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 26.